
PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA (VE-
ZETŐ: DR. ÓZE SÁNDOR, DSC)
GAZDASÁG-, RÉGIÓ- ÉS POLITIKATÖRTÉNETI MŰ-
HELY (VEZETŐ: DR. MEDGYESY-SCHMIKLI NOR-
BERT, PHD)

GULYÁS MARTIN

*„SZOCIALIZMUST AKARUNK, DE MAGYAR ÚTON”
A FORRADALMI MUNKÁSTANÁCSOK A SZOCIALISTA REND-
SZER SZÉTESÉSE ÉS ÚJJÁÉPÜLÉSE IDŐSZAKÁBAN
(1956-1957)*

Doktori (Phd) értekezés
tézisei

Budapest, 2019

A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI, PROBLÉMAFELVETÉS

Dacára annak, hogy az elmúlt harminc esztendő alatt több száz tételre rúg azon szakirodalmi feldolgozások száma, melyek az ötvenhatos forradalommal tudományos igénnyel foglalkoznak, a munkástanácsok történeti súlyukkal ellentétben pusztán csekély százalékát teszik ki ennek a tudásanyagának.

E mögött több tényező áll. Egyrészt a rendszerváltoztatás után kialakuló '56-os emlékezetpolitikai kánonok témaválasztásából kiszorultak, másrészt az ideologikus munkásmozgalom-történet terhelt öröksége és a korszerű tudományos módszertannal felvértezett *labour history* intézményesülésének hiánya is elrettentette a kutatókat a munkásság ötvenes évekbeli történetének vizsgálatától.

A témában a nyugati emigránsok és kilencvenes években alkotó történészek révén született, elemző igénnyel fellépő publikációk jó részét áthatja a marxista megközelítésmód, s az abból fakadó személeti egyoldalúság, melynek korlátai meglátásom szerint beszűkítették a munkástanács-kérdésben rejlő kutatási horizontot.

A forráshiány mellett emiatt sem vizsgálták az üzemi szintű történéseket – leginkább a politikai makroszintre fókuszáltak, azaz a Nagy-budapesti Központi Munkástanács és a Kádár-kormány asszimmetrikus politikai harca állt a középpontban -, a pártállami diktatúra munkáslegitimációval összefüggő kérdéseit, vagy épp a munkásság, mint társadalmi nagycsoport különféle alternatív szocializmus-vízióit sem.

Szintúgy elvétve került a kutatói érdeklődés fókuszába az, hogy a „katasztrófapolitikát” hozó pártegyeduralom éveit milyen, a szocialista államberendezkedés kereteit „tágítani”, újragondolni igyekvő elgondolások fogalmazódtak meg a gazdaságirányításért felelős ágensek soraiban, s mindezek hogyan váltak politikai cselekvést ösztönző, mozgósító erejű eszmei gyúanyagga a forradalom napjaiban.

Az ötvenhatos kutatói trend mindenestre a kétezres évek elejétől kezdve szakmai szempontból pozitív irányba fordult, mivel dominánssá vált az interdiszciplináris módszerekkel folyó, többnyire értéksemleges, valamint a levéltári forradalom révén egyre több kurrens forrásra támaszkodó alapkutatás, mely számos hasznos tanulmányt és értékes forráspublikációt szült.

Munkám így ahhoz az '56-os forradalommal kapcsolatos történetkutatói trendhez csatlakozik, mely a forradalom bázisszintű történésein keresztül a *politikum kontextusait*, azaz a *különbéle politikai doktrínák, vezetési módszerek és a társadalmi gyakorlat kölcsönviszonyát* elemzi, továbbá a *forradalmi munkásság sokszínű értékvilágának* feltárásához igyekszik hasznos adalékokat nyújtani.

A historiográfiai hiátus megtapasztalása mellett személyes okok is közrejátszottak a doktori téma kiválasztása során. Szegedi egyetemistaként interjút készítettem a Délmagyarországi Cipőgyár munkástanácsának egyetlen női tagjával, az általa elmondott történetek és felvetett kérdések pedig mélyebb kutatásra inspiráltak.

MÓDSZERTAN

A forráskutatás és a dolgozat megírása során három fő szempontra helyeztem a hangsúlyt:

❖ *A szovjetizált nyelv és az ötvenhatos politikai nyelvhasználat „furcsa házassága”.* Fontos módszertani kérdés a források nyelvi de-kódolása. Ez a probléma abból fakad, hogy a politikai diktatúra alatt *kettős nyelvhasználat* alakult ki: létrejött egy normaként elfogadott „hivatalos” nyelv és ezzel párhuzamosan létezett a társadalom szubkultúrái által életben tartott, sajátos szerves fejlődéstörténettel bíró beszélt, mindennapi nyelvhasználat.

A munkástanácsok kapcsán annak a vizsgálata releváns, hogy e két fő nyelvi univerzum között milyen „átereszek” voltak, azaz milyen kifejezések mentek át egyik szférából a másikba, s hogy milyen új jelentéstartalomra tettek szert e transzfer eredményeképpen.

Ugyanis az ötvenhatos munkástanácsai követeléslisták, programpontok megfogalmazása számos ponton e szovjetizált *nyelv és gondolkodásmód* burkolt jelenlétét igazolja, nehezítve ezzel a valós felkelői szándékok megértését, kontextusba helyezését. A társadalom a diktatúra nyelvezetét ugyan elsajátította, de az ideológiát egészében nem tette magáévá, pusztán egyes ideológiai elemek – főként az egyenlőségre és demokráciára, a *nép* szerepére vonatkozó politikai fogalmak – épültek be a gondolkodás mélyrétegeibe.

❖ *Kontextuális szövegelemzés.* Az elsődleges források tanulmányozása során zsinórmértékként szolgált számomra Quentin Skinner

eszmétörténész néhány útmutatása a politikai nyelvhasználatot illetően. A történeti források értelmezése során fel kell tárni a szöveg keletkezésének komplex kontextusát. Fontos az is, hogy ez az azonosított kontextus ne az egykori történéseket meghatározó determinánsként jöjjön számításba, hanem Skinner kifejezéseivel élve egy „végső keret” legyen, mely azt segít bemutatni, hogy az akkori társadalomban milyen felismerhető jelentések merülhettek fel elvben közlési szándékként.

A munkástanácsok és a szocializmus fogalmi variánsai közötti kapcsolat kimutatásához fontosnak tartom azt a megjegyzését Skinnernek, hogy különbséget kell tenni *a jelentés, a megértés és a fogalom kortárs használata* között. Olyan történeti rekonstrukciós módszerre van szükség, mely elsősorban az „*eszmét használó szereplőkre* (és használati módokra – G.M.) *fókuszál*”, s mérlegeli, hogy az adott szöveg, fogalom milyen célközönségnek szól és kiket is próbál meggyőzni.

Az „eszmét használó szereplők” motiváló erejének megértése elsődleges fontosságú, ennek során viszont szigorúan el kellene kerülni, hogy ne tulajdonítsunk olyasmit, ne vetítsünk bele semmit a múlt egykori cselekvőinek tetteibe, mely ellen maguk tiltakoznának, s mely akkor korjelenségként nem állt készen. Ezt a csapdát a belemagyarázás és szándéktulajdonítás problémájának nevezi.

❖ *A politikai mozgások különbözősége normál- és válsághelyzetben.* A politikai folyamatok leírásával foglalkozó ötvenhatos feltárásokból általában hiányoznak a *politika természetével* kapcsolatos

megállapítások. Az ötvenhatos rendszerösszeomlás, majd a korai kádárizmus természetrajzának leírása, a kádári restaurációs folyamat ábrázolása általában az MDP, MSZMP vezető testületeinek iratanyagára és a politikai peres iratokra, az állambiztonsági működés lenyomataira korlátozódik.

Ezzel szemben magam egy olyan megközelítést alkalmazok, mely a napjainkban felkapott *deep state-teóriához* kapcsolódva megkülönbözteti a hatalom *formális és informális köreit*. Emellett tekintettel kell lenni arra, hogy a politika működése eltér konszolidált viszonyok között és válságidőszakban, mely utóbbit Schlett István a „politika szükségállapotának” nevez. Az ötvenhatos történeti szituációra vonatkoztatva ebből az következik, hogy más politikai erények, viselkedésminták és döntési formák kerülnek előtérbe az egyes helyzetekben, ezek lehető legpontosabb azonosítása pedig az ötvenhatos történeti szituációk árnyalt leírását segíthetik.

KUTATÁSI EREDMÉNYEK

Az értekezés főbb következtetései, megállapításai az alábbiak szerint foglalhatók össze:

❖ A munkástanács nem kizárólag magyar jelenség volt, hanem illeszkedett a desztalinizációs hullám által megnyitott alternatív közgazdasági gondolkodás és szocialista keretek között kifejlődő reformpolitizálás főáramához - ebben az értelemben pedig a Közép-Kelet-Európára is kiterjedő szovjet zóna belső, ötvenes évekbeli történetének integráns része.

❖ A munkástanács, mint az ipari öngazgatás kulcsintézménye neutrális eszményként perspektívát, azonosulási lehetőséget és közös platformot jelentett mindazoknak, akik akár politikai, akár szakmai alapon elleneztek a szovjet tervgazdasági modell mechanikus másolását, és alternatíváját keresték a „bürokratikus koordinációt” működtető központosított, tervutasításos gazdaságirányítási szisztémának.

❖ A munkástanácsok olyan bázis-demokratikus fórumok és intézmények voltak, melyek politikai válsághelyzet idején rendezett körülmények között biztosítani tudták a vezetők legitimitását, a többség konszenzusán alapuló kiválasztását. Emellett megteremtették a felelősségre vonhatóság és a visszahívhatóság intézményét is, eleven kapcsolatot tartottak fenn a vezetők és a képviseltek között.

❖ Az ötvenhatos magyar munkástanácsok tapasztalata igazolta, hogy *politikai és gazdasági válsághelyzet* idején az iparvállalat irányításában a közvetlen munkavállalói részvétel jótékony szerepet tölt be és képes ellátni adminisztratív és műszaki tervezéssel kapcsolatos feladatokat is. Ugyanakkor azzal kapcsolatban továbbra is sok kérdőjel mutatkozik, hogy békeidőben, a gazdasági konjunktúra-ciklusok váltakozásának kitéve mennyire lett volna sikeres a nyereséges gazdálkodás elérése terén, s a szociális transzferek biztosítása tekintetében.

❖ A működési mód tekintetében többféle forma és működési mechanizmus is körvonalazódott: domináns volt a testületi működés,

de az erős személyközpontú vezetési- és döntéshozatali eljárásokra is volt példa.

❖ A munkástanácsok a hétköznapi üzemvezetési gyakorlatok mellett, a „szocializmus magyar útjának” kidolgozása során a *politika alapkérdéseinek* napirendre vételéig is eljutottak, azaz igyekeztek definiálni a legitimitás kritériumait, megalkotni a hatalommegosztás ideális rendjét, a végrehajtó hatalom ellenőrizhetőségének mikéntjét. A forradalmi munkástanácsok a jövőre vonatkozó demokratikus politikai víziójuk megfogalmazása során nem utópiák realizálásán fáradoztak, hanem a modern magyar politikai eszmetörténet klasszikus fogalmaihoz, intézményeihez és eszköztárához nyúltak, a megváltozott körkövetelményeknek megfelelően igyekeztek újradefiniálni azokat.

❖ A tanácsok többségét adó, politikai előélettel és tudással nem rendelkező munkások nem absztrakt ideák és tételesen leírható ideológiák mentén cselekedtek. Politikai megnyilatkozásaikban leggyakrabban a „nép, demokrácia, szocializmus” fogalmak fordulnak elő, a legkülönbébb szövegösszefüggésben és tartalommal. E politikai perspektíva fogalmakban a társadalom tagjainak életelveit adó hagyományos erkölcsi értékeket és a népi igazságérzetből levezethető, a társadalom- és államberendezkedés jellegére vonatkozó kritériumokat foglalták össze, sűrítettek egybe. Emiatt nem tartom célravezetőnek a kutatások azon irányát, mely a szociáldemokráciával, vagy valamely kommunista eszmetannal igyekszik mechanikusan azonosítani a sokszínű munkástanácsok által képviselt értékrendet.

❖ A politikailag képzetesebb tagság gondolkodásának íve a „szabadság és tulajdon” problémaköre mentén formálódott. Előbbi a *politikai és szakmai érdekképviselet* formáinak kidolgozásában nyilvánult meg, utóbbi a *munkásjólét* megteremtésének feltételrendszerét jelentette. E tekintetben a nyereségrészesedéstől a csoporttulajdon realizálásán keresztül a tulajdonosi társadalmat erősítő munkásrészvényekig fogalmazódtak meg javaslatok.

❖ A szovjet modell strukturális válságára adott válaszok kidolgozása során nem meghaladott, hanem helyes útnak tartották a képviseleti demokráciát, a közjó előmozdítására irányuló állami feladatok ellátását pedig decentralizált struktúrában képelték megvalósítani. Így kiemelt szerepet szántak a széles körű döntéshozó-végrehajtó funkciókkal felruházott öngazgató-önkormányzó testületeknek, tovább a korporatív elemekkel felruházott kétkamarás törvényhozásnak is.

❖ A kibontakozásra rendelkezésre álló szűkös történelmi periódus miatt nem adható megnyugtató válasz arra, hogy a munkástanácsok hálózata révén az állami vállalatokat szakmánként integráló, iparkamarák által ellenőrzött decentralizált iparvezetési struktúra mennyivel tudott volna versenyképesebb, eredményesebb lenni és jobb életnívót biztosítani a munkáskollektíváknak az ötvenes években kiépült rigid és centralizált szisztémához képest.

❖ A munkásság és létrehozott üzemi szervezetei testesítik meg a magyar forradalom azon szeletét, mely a legkevésbé tekinthető szocializmus-ellenesnek, eszmetörténeti szempontból programjuk és értékeik pedig a demokratikus baloldal politikai hagyományvilágának egyik méltatlanul elhanyagolt fejezetét jelentik.

A TÉMÁBAN SZÜLETETT PUBLIKÁCIÓK

- ❖ „A magyar nemzet érdekeit védő szocializmus.” Az 1956-os munkástanácsok alapértékei és politikai szerepvállalása. In: Horváth Miklós (szerk.): *A diktatúra évtizedei. Tanulmányok, esszék, előadások*. Budapest, 2013. 157-169.
- ❖ A munkástanácsok és a Kádár-kormány hatalmi harcának egyes kérdései (1956–1957). In: Balázs József és mások (szerk.): *Studia Varia. Tanulmánykötet*. Budapest, 2016. 360–372.
- ❖ Fából vaskarikák? 1956 és a szocializmus. In: *Kommentár*, 2016/5. 10–18.
- ❖ Characteristics of the operation of the revolutionary workers' councils of 1956: typical and atypical examples. In: Reka, Kiss-Zsolt, Horvath: *NEB Yearbook 2016-2017*. Budapest, 2018. 195-223.

- ❖ A munkás-önigazgatás gondolata és esélyei történelmi perspektívában – 1956, 1989. In: Géczi József-Laczkó Sándor-Sipos József-Révész Béla: *Szeged hosszú tavasza 1989-ben és '56*. Szeged, 2017. 37-43.

- ❖ „A karhatalom nem más, mint az MSZMP védőhaderege.” A honvédtiszti karhatalom és a forradalmi üzemőrségek fővárosi konfliktusai. In: Ötvös István–Trieber Péter (szerk.): *A dolgozó népet szolgálták? Fegyveres testületek és pártirányításuk a szocializmusban*. NEB Könyvtár. Budapest, 2018. 83-115.

- ❖ A Szeged Városi Munkástanács 1956-1957. Történet, felelősségre vonás és állambiztonsági utóélet. *Clio Műhelytanulmányok*, 2019/9. p. 71.